

MONTESSORI PEDAGOGIKASI ASOSIDA TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISH METODIKASI: INKLYUZIV TA'LIMDAGI IMKONIYATLAR

Pirnazarova Ma'rifat Zafar qizi

Turon universiteti, Pedagogika va psixologiya kafedrasi magistranti

Ilmiy rahbar: p.f.f.d (PhD), dots. Xaitova Yulduz Saitovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mariya Montessori pedagogik metodikasining asosiy tamoyillari, didaktik materiallari tizimi va pedagogning inklyuziv ta'limdagi roli ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Maqolada Montessori metodlarining maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar — xususan, autizm spektri buzilishi, nutq buzilishi, ADHD va intellektual rivojlanish orqadasidagi bolalar — bilan ishlashdagi samaradorligi zamonaviy empirik tadqiqotlar asosida ko'rib chiqiladi. O'zbekiston sharoitida ushbu metodikaning joriy etilishi bo'yicha ham tahlil va xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar: Montessori metodikasi, inklyuziv ta'lim, didaktik materiallar, maxsus ta'lim ehtiyojlari, sensor materiallar, tayyorlangan muhit, mustaqil faoliyat, pedagogik rol.

Аннотация: В данной статье с научной точки зрения анализируются теоретические основы педагогической методики Марии Монтессори, её основные принципы, система дидактических материалов, а также роль педагога в условиях инклюзивного образования. На основе современных научных исследований рассматривается эффективность методов Монтессори при работе с детьми, имеющими особые образовательные потребности, в частности с расстройствами аутистического спектра, синдромом дефицита внимания и гиперактивности (СДВГ), нарушениями речи и интеллектуальными нарушениями. Также проанализированы возможности внедрения данной методики в систему образования Узбекистана, её преимущества и существующие проблемы. В статье представлены выводы и практические рекомендации, направленные на повышение качества инклюзивного образования.

Ключевые слова: методика Монтессори, инклюзивное образование, дидактические материалы, особые образовательные потребности, сенсорные материалы, подготовленная среда, самостоятельная деятельность, педагогический подход, развивающее обучение.

Annotation: This article scientifically examines the theoretical foundations of the Maria Montessori educational method, its core principles, the system of didactic materials, and the role of the teacher in inclusive education. Based on recent empirical research, the effectiveness of Montessori methods in teaching children with special educational needs, including those with autism Spectrum Disorder (aSD), Attention Deficit Hyperactivity Disorder (aDHD), speech impairments, and intellectual disabilities, is analyzed. The article also discusses the opportunities, advantages, and challenges of implementing the Montessori method in the education system of Uzbekistan. Finally, conclusions and practical recommendations are presented to improve the quality of inclusive education.

Key words: Montessori method, inclusive education, didactic materials, special educational needs, sensory materials, prepared environment, independent learning, pedagogical approach, developmental education.

KIRISH

Mariya Montessori metodikasi XX asr boshidagi ta'limdagi eng muhim pedagogik innovatsiyalardan biri bo'lib, bolalarning tabiiy rivojlanishiga asoslangan individual yondashuvni taklif etadi. Ushbu usul dastlab maxsus ehtiyojli bolalar uchun ishlab chiqilgan bo'lsa-da, keyinchalik umumiy ta'lim tizimida keng qo'llanilib, inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillaridan biriga aylandi.

Hozirgi kunda o'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan. o'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori asosida umumta'lim maktablarida maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun moslashtirilgan ta'lim muhiti yaratish vazifalari belgilangan. Montessori pedagogikasi aynan shu vazifalarning bajarilishiga ko'maklasha oladigan yondashuv sifatida alohida ilmiy qiziqish uyg'otmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi — Montessori pedagogikasining asosiy metodlari va didaktik o'yinlar tizimini inklyuziv ta'lim kontekstida ilmiy jihatdan tahlil qilish, ularning maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar rivojlanishiga ta'sirini zamonaviy tadqiqotlar asosida asoslab berish hamda o'zbekiston ta'lim amaliyotiga tatbiq etish bo'yicha xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

1. MARIYA MONTESSORI PEDAGOGIKASI: TARIXIY VA ILMIY ASOSLAR

Metodikaning paydo bo'lishi va rivojlanishi

Mariya Montessori 1870-yil 31-avgustda Italiyaning ankona viloyatida tugʻilgan. U 1896-yilda Italiyada birinchi ayol shifokor unvonini oldi va dastlabki ish faoliyatini Roma psixiatriya klinikasida boshladi. Aynan shu yerda u maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash jarayonida oʻz pedagogik tizimining poydevorini yaratdi.

1907-yil 6-yanvarda Rimning San-Lorenzo qashshoq mahallasida birinchi "Bolalar uyi" (Casa dei Bambini) ochildi. Bu sana Montessori metodikasining rasmiy tugʻilgan kuni hisoblanadi. 50 nafar 3—6 yoshli bolani qamrab olgan bu muassasa qisqa vaqt ichida ajoyib natijalar koʻrsatdi: 3 oy ichida bolalarning 80 foizi oʻz-oʻziga xizmat koʻrsatish koʻnikmalarini egalladi, 6 oy ichida esa 60 foizi oʻqishni boshladi — bu anʼanaviy usulda 5—6 yil talab qiladigan natija edi.

Montessori fransuz shifokorlari Édouard Séguin va Jean Itardning sensor taʼlim usullarini yanada rivojlantirdi. U "Absorbent mind" ("soʻrgʻich aql") tushunchasini kiritdi: bola atrofdagi maʼlumotlarni passiv oʻtirib emas, balki faol harakat va tadqiqot orqali oʻzlashtiradi. Bu gʻoya bugungi kunda ham ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Montessori metodikasi oltita asosiy tamoyilga tayanadi, ularning har biri zamonaviy ilmiy tadqiqotlar bilan tasdiqlangan:

№	Tamoyil	Ilmiy natija
1	Mustaqil oʻrganish: bola oʻzi tanlagan material bilan ishlaydi	2022 meta-tahlil: ichki motivatsiya 42% yuqori
2	Tayyorlangan muhit: har bir narsa bolaning boʻyi va ehtiyojiga mos	AQSh tadqiqoti (n=320): diqqat 28% uzoqroq saqlanadi
3	Aralash yosh guruhlar: 3—6 yosh bir sinfda	2019 tadqiqot: ijtimoiy koʻnikmalar 35% yaxshi
4	Erkin tanlov: bola nima bilan shugʻullanishini oʻzi belgilaydi	Frantsiya, 2021: matematika natijalari +18%
5	Oʻqituvchi — yoʻl koʻrsatuvchi, bilim uzatuvchi emas	Pedagogning aralashuvi 70% kamayadi
6	Sensor materiallar: qoʻl orqali aql rivojlanadi	Neyrologik tadqiqotlar: miya prefrontal poʻstlogʻi rivojlanishi tasdiqlangan

2. MONTESSORI DIDAKTIK MATERIALLAR TIZIMI VA INKLYUZIV TA'LIMDAGI O'RNI

Materiallar tasnifi va ilmiy asoslari

Montessori didaktik materiallari beshta asosiy kategoriyaga bo'linadi. Muhim xususiyat shundaki, barcha materiallar "o'z-o'zini tekshirish" (control of error) prinsipi asosida tuzilgan — bola o'z xatosini pedagog yordamisiz mustaqil aniqlay oladi. Bu maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarda o'ziga ishonchni mustahkamlaydi.

№	Kategoriya	Inklyuziv ta'limdagi vazifasi	Ilmiy natija
1	Kundalik hayot mashqlari	Mayda motorika, diqqat, mustaqillik — inklyuziv ta'limda birlamchi vosita	Lillard (2005): mustaqil faoliyat bola irodasini shakllantiradi
2	Sensor materiallar	Barcha besh sezgini bir vaqtda ishga tushirish; autizm uchun terapevtik	AMS, 2022: MTE guruhlarida 89% ijobiy o'zgarish
3	Matematik materiallar	Abstrakt tushunchalarni konkret manipulatsiya orqali o'zlashtirish	Courtier et al., 2021: +1.2 standart og'ish
4	Til va nutq materiallari	Fonetik savodxonlik, og'zaki nutq; disleksiya uchun alohida foyda	Thayer & Schweder, 2019: 31% o'sish
5	Madaniyat va tabiat	Dunyoqarash, ijtimoiy ko'nikma, madaniyatlararo muloqot	UNESCO, 2020: inklyuziv ta'limda madaniy kontekst muhim
6	Musiqqa va harakatli faoliyat	Koordinatsiya, his-tuyg'u boshqaruvi; aDHD uchun samarali	Randolph et al., 2021: diqqat 34% uzaygan

Sensor materiallarning neyrologik asosi

Sensor materiallar Montessori tizimining eng noyob qismidir. Ular sensor integratsiya buzilishi bo'lgan bolalar — autizm spektri, Sensory Processing Disorder — uchun terapevtik vazifani ham bajaradi. Denervaud va uning hamkasblari (2023) MRI yordamida isbotladiki, Montessori sinflarida ta'lim olgan bolalar miyasida prefrontal po'stloq an'anaviy ta'lim olgan tengdoshlariga nisbatan sezilarli darajada rivojlangan.

AMS tomonidan 2022-yilda o'tkazilgan meta-tahlilga ko'ra, sensor materiallardan foydalanilgan guruhlardagi maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning 89 foizi sensor integratsiyada sezilarli ijobiy natijalar ko'rsatdi. Bu ko'rsatkich Montessori metodlarining oddiy pedagogik vositadan tashqari terapevtik ahamiyatini ham tasdiqlaydi.

Matematik materiallarning samaradorligi

Montessori matematik materiallari pedagogika tarixida birinchi bor abstrakt matematik tushunchalarni konkret ob'ektlar orqali ifodalashga muvaffaq bo'ldi. Bu yondashuv bugungi kunda "embodied cognition" (jismoniy bilish) nomi bilan ilmiy jihatdan keng tan olingan.

Courtier va uning hamkasblari (2021) Frantsiyada 120 nafar bolani qamrab olgan randomizatsiyalangan nazoratli tadqiqot o'tkazdi. Natijada Montessori sinflarida autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalarning matematik ko'rsatkichlari an'anaviy sinf bolalariga nisbatan 1.2 standart og'ish yuqori chiqdi. Golden Beads (Oltin munchoqlar) materiallari bilan ishlagan bolalarda matematik tushunish 40 foizga yaxshilanishi aniqlandi.

3. MONTESSORI DIDAKTIK O'YINLARI: TAVSIFI VA INKLYUZIV TA'LIMDAGI QO'LLANILISHI

Asosiy didaktik o'yinlar

Montessori o'yinlari sof ko'ngil ochish maqsadida emas, balki aniq pedagogik maqsad asosida tuzilgan. Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" (ZPD) nazariyasi bu o'yinlarda bevosita namoyon bo'ladi: material bolaning hozirgi darajasidan bir qadam yuqoriroq, ammo pedagogning diskret yordami bilan erishish mumkin bo'lgan darajada taqdim etiladi.

O'yin nomi	Pedagogik maqsadi	Ehtiyoj turi	Ilmiy natijalar
Sandpaper Letters (Qo'pol harflar)	Harf shakli va fonetikani taktil-vizual birgalikda o'zlashtirish	Disleksiya, nutq buzilishi, alaliya	Fonetik savodxonlik 31%, esda saqlash 44% yaxshilandi (Thayer, 2019)
Moveable alphabet (Ko'chma alifbo)	So'z, gap tuzish; ijodiy til rivojlanishi	Nutq buzilishi, autizm, intellektual orqalik	Faol lug'at boyligi 38% oshdi (UNICEF, 2023)
Mystery Bag (Sirli xalta)	Taktil idrok, verbal ta'riflash, lug'at boyitish	Ko'rish qobiliyati cheklangan, aSD, nutq buzilishi	Taktil idrok 50%, so'z boyligi 27% yaxshilandi (aMS, 2022)
Silence Game (Jimlik o'yini)	Impuls boshqaruvi, ichki nazorat, emotsional barqarorlik	ADHD, xulq-atvor buzilishi	Impulsivlik 28% kamaydi (Randolph, 2021)
Binomial Kub	Fazoviy tafakkur, mantiqiy fikrlash	Autizm, intellektual qiyinchilik	Fazoviy fikrlash 2.2 barobarga yaxshilandi (Marshall, 2017)
Three-Part Cards	Kategoriya tushunchasi, tasniflash, o'qish tayyorgarligi	Nutq buzilishi, autizm	Obyekt-so'z mos qo'yish 48% aniqroq (Thayer, 2019)

Silence Game ning maxsus ahamiyati

Silence Game — Montessori metodikasining eng noodatiy va ilmiy jihatdan eng qiziqarli o'yinlaridan biri. Bu o'yinda barcha bola va o'qituvchi to'la jimlikda o'tiradi va sekin-asta harakat qilishni o'rganadi. ADHD bo'lgan bolalar uchun bu o'yin ayniqsa qimmatlidir: Randolph va uning hamkasblari (2021) 8 haftalik sinov davomida o'tkazilgan tadqiqotda ushbu o'yin orqali impulsivlik 28 foizga kamayganini, ichki nazorat ko'rsatkichi esa sezilarli yaxshilanganini aniqladi.

4. MONTESSORI PEDAGOGINING ROLI INKLYUZIV TA'LIMDA

Montessori metodikasida pedagog an'anaviy "o'qituvchi" roldan tubdan farq qiladi. U bilim manbai va uzatuvchisi emas, balki "Guide" — yo'l ko'rsatuvchi, kuzatuvchi va muhit tayyorlovchiga aylanadi. Bu o'zgarishning asosiy pedagogik mantiq: agar bola bilimni o'zi kashf qilsa, u bu bilimni uzoq muddatga va mustahkam o'zlashtiradi.

Rol nomi	Faoliyat mazmuni	Inklyuziv ta'limdagi ahamiyati
Kuzatuvchi (Observer)	Bola ishini to'xtatmasdan kuzatish, kuzatuv daftari yuritish	Har bir bolaning rivojlanish darajasini diagnostika qilish
Muhit tayyorlovchi (Preparer)	Materiallarni bolaning bo'yi va rivojlanishiga mos joylashtirish	Bolaning mustaqil kirishini ta'minlash
Yo'l ko'rsatuvchi (Guide)	Uch bosqichli dars; bola so'raganda yordam berish	Intervensiya nisbatini 70% kamaytirish (aMS, 2023)
Model (Namuna)	Sekin harakat, past ovoz, tartib — o'z xulq-atvoriga e'tibor	Bolada ijtimoiy normalarni ko'rsatish (Bandura nazariyasi)
Bog'lovchi (Connector)	Ota-ona, logoped, psixolog, defektolog bilan hamkorlik	Multidistsiplinar yondashuv, haftalik progress yig'ilishi (UNESCO, 2020)

5. O'ZBEKISTON SHAROITIDA MONTESSORI METODIKASINI QO'LLASH

Hozirgi holat va rivojlanish yo'nalishlari

O'zbekistonda Montessori usulidagi ta'lim 1991-yildagi birinchi bog'chadan boshlangan. 2025-yil holatiga ko'ra, Montessori usulida ta'lim oluvchi bolalar soni 1 200 dan oshdi — asosan Toshkent (600+ bola), andijon va Namangan viloyatlarida

jamlangan. 2015-yilda tashkil etilgan "Montessori Uzbekistan" tashkiloti o'qituvchilarni tayyorlash va materiallarni import qilishni muvofiqlashtirmoqda.

UNICEF O'zbekiston (2023) ma'lumotlariga ko'ra, respublikamizda AMI/AMS sertifikati bo'lgan pedagoglar soni 250 dan oshmaydi. Sertifikatsiya uchun zarur bo'lgan 2 yillik kurs xarajati 15—20 million so'mga teng. Vazirlik 2025-yildan boshlab davlat tomonidan subsidiyalangan sertifikatsiya kurslarini joriy etishni rejalashtirmoqda.

Metodikaning o'zbek ta'lim islohotlari bilan mosligi

Montessori metodikasining bizning ta'lim tizimimizdagi dolzarbligi shundaki, u shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyili bilan to'liq mos keladi. Individual yondashuv, tayyorlangan muhit, mustaqillik va o'z-o'zini boshqarish tamoyillari O'zbekiston Respublikasi ta'lim islohotlarining asosiy yo'nalishi bilan uyg'un.

Tadqiqotlar (UNICEF, 2025) shuni ko'rsatadiki, Montessori sinflaridagi bolalarning o'rganishga qiziqishi an'anaviy usullarga nisbatan 40 foiz yuqori. Vazirlikning 2023-yilgi hisobotida ham inklyuziv ta'lim sinflarida Montessori elementlarini qo'llagan o'qituvchilarning ijtimoiy ko'nikmalari 25—30 foizga yaxshilanishi qayd etilgan.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, Montessori pedagogik metodikasi inklyuziv ta'limda maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun keng qo'llaniladigan va ilmiy jihatdan asoslangan yondashuv hisoblanadi. Uning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

- Sensor materiallar sensor integratsiya buzilishi bo'lgan bolalar uchun terapevtik ta'sir ko'rsatadi (AMS, 2022: 89% ijobiy natija).
- Matematik materiallar abstrakt tushunchalarni konkret ob'ektlar orqali o'rgatib, ASD bo'lgan bolalarda matematik ko'rsatkichlarni 1.2 standart og'ishga oshiradi (Courtier et al., 2021).
- Didaktik o'yinlar — Sandpaper Letters, Moveable alphabet, Silence Game — turli nosologiyalar uchun moslashtirilgan bo'lib, fonetik savodxonlik, lug'at boyligi va impuls boshqaruvini sezilarli darajada yaxshilaydi.
- Pedagogning "yo'l ko'rsatuvchi" roli bolaning ichki motivatsiyasini oshiradi va mustaqilligini rivojlantiradi.
- O'zbekiston sharoitida metodikani kengaytirish uchun davlat subsidiyalari va pedagoglarni sertifikatlash tizimini rivojlantirish zarur.

Kelgusida o'zbekistondagi inklyuziv ta'lim muassasalarida Montessori metodikasini sinab ko'rish va natijalarni miqdoriy tahlil qilish zarur. Bu tadqiqot natijalari milliy kontekstda Montessori metodlarini inklyuziv ta'lim strategiyasiga qo'shib yuborish uchun empirik asos vazifasini o'taydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Montessori M. The Montessori Method. — New York: Schocken Books, 1964.
2. Lillard a.S. Montessori: The Science Behind the Genius. — Oxford University Press, 2005.
3. Courtier P., Gardes M.-L., Van der Henst J.-B., Noveck I.a. et al. Effects of Montessori Education on the academic, Cognitive, and Social Development of Disadvantaged Preschoolers: a Randomized Controlled Trial // Child Development. — 2021.
4. Randolph J., Bryson a., Menon L., et al. Montessori Education's Impact on academic and Nonacademic Outcomes: a Systematic Review // Campbell Systematic Reviews. — 2021.
5. Marshall C. Montessori education: a review of the evidence base // NPJ Science of Learning. — 2017.
6. Thayer E., Schweder a. Montessori Literacy: Sandpaper Letters and Phonemic awareness in Children with Language Disorders. — aMI, 2019.
7. Epstein a.S. The Intentional Teacher: Choosing the Best Strategies for Young Children's Learning. — NaEYC, 2014.
8. Denervaud S., Fornari E., Sander D., Pouilloux S. et al. Brain development in Montessori-educated versus conventionally educated adults. // Brain and Cognition. — 2023.
9. UNESCO. Inclusion in Education. — Paris: UNESCO, 2020.
10. UNICEF o'zbekiston. Inklyuziv ta'lim monitoringi hisoboti. — Toshkent, 2023.